

MARIUSZ ROBERT DROZDOWSKI

RZECZYPOSPOLITA WOBEC IDEI ODNOWIENIA UNII HADZIACKIEJ W LATACH 1660 -1682

Unia hadziacka zawarta między Rzeczypospolitą a Ukrainą 16 września 1658 r., uroczyście ratyfikowana i zaprzysiężona w maju następnego roku była aktem opartym na idei przemiany Rzeczypospolitej w federację: Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego i Wielkiego Księstwa Ruskiego¹.

¹ Z obfitej literatury przedmiotu dotyczącej unii hadziackiej należy wymienić: W. Tomkiewicz, *Unia Hadziacka*, „Sprawy Narodowościowe”, Warszawa 1938; S. Kot, *Jerzy Niemiryż w 300 – lecie Ugody Hadziackiej*, Paryż 1960; Z. Wójcik, *Dzikie Pola w ogniu. O Kozaczyźnie w dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1961, s. 224 – 232; idem, *Jan Kazimierz Waza*, Wrocław – Warszawa – Kraków 2004, s. 145 i n; J. Tazbir, *Jerzy Niemiryż (1612 – 1659)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. 22, Wrocław – Kraków 1977, s. 811-816, idem, *The Political Reversal of Jurij Nemyryc*, „Harvard Ukrainian Studies ” (dalej : HUS), t. 5, 1981, nr 3, s. 306 – 319, A. Kamiński, *The Cossack Experiment in Szlachta Democracy in the Polish – Lithuanian Commonwealth. The Hadiach (Hadziacz) Union*, „HUS”, t. 1, 1977, nr 3, s. 173 – 197; S. Kościałkowski, *Ugoda Hadziacka. W trzechsetną rocznicę: 1658 – 1958*, [w:] *Alma Mater Vilnensis. Prace społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego na obczyźnie. Prace zebrane*, red. S. Kościałkowski, K. Okulicz, B. Podolski, A. Urbański, W. Wielhorski, Londyn 1958; J. Kaczmarczyk, *Hadziacz 1658 – kolejna ugoda czy nowa unia?*, [w:] *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*” (dalej: WZU), t. 2, *Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ucrainica*, pod red. S. Kozaka, Warszawa 1994, s. 35 – 40; idem, *Rzeczpospolita Trojga Narodów. Mit czy rzeczywistość. Ugoda hadziacka – teoria i praktyka*, Kraków 2007, T. Chynczewska – Hennel,

To ostatnie miało być państwem kozackim obejmującym swym zasięgiem województwo braclawskie, czernihowskie i kijowskie.

Powstaje zatem Rzeczypospolita Trojga Narodów, która miała mieć wspólnie wybieranego monarchę, sejm jak również wspólną politykę zagraniczną. Nowo powstałym Księstwem Ruskim posiadającym własne sądownictwo jak i odrębną administrację zarządzać miał hetman wojsk ruskich podlegający bezpośrednio tylko królowi.

Istotne miejsce wśród postanowień unii hadziackiej zajmowały sprawy wyznaniowe. Nieugięta postawa Kozaków wobec problemu skasowania unii, zaowocowała umieszczeniem w ustaleniach hadziackich zapisu o jej zniesieniu na całym obszarze Korony jak i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Ponadto prawosławnemu metropolicie kijowskiemu jak i pięciu

Od Unii Brzeskiej do Unii Hadziackiej – dzieje porażki czy szansy, [w:] WZU, t. 4 – 5, Warszawa 1997, s. 105 – 117, idem, *Idea unii hadziackiej – pięćdziesiąt lat później*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 109, 2002, s. 135 – 146; A. Mironowicz, *Prawosławie i unia za panowania Jana Kazimierza*, Białystok 1997, s. 149 – 189; P. Kroll, *Od ugody hadziackiej do Cudowna. Kozaczyzna między Rzeczpospolitą a Moskwą w latach 1658 – 1660*, Warszawa 2008; 350 – *lecie Unii Hadziackiej (1658 – 2008)*, pod red. T. Chynczewskiej-Hennel, P. Krolla, M. Nagielskiego, Warszawa 2008; Н. И., Костома-ров, *Гетманство Выговского*, Санкт-Петербург 1862; В. Герасимчук, *Виговщина і гадяцький трактат*, „Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка”, (dalej: „Записки НТШ”), 1909, т. 87, с. 5–36, т. 89, с. 46–90; O. Pritsak, *Concerning the Union of Hadjac (1658)*, “HUS”, t. 2, 1978, nr 2, s. 116 –118; A. B. Pernal, *The Union of Hadiach (1658) in the Light of Polish Historiography*, [w:] *Millenium of Christianity in Ukraine 988 – 1988*, Winnipeg 1989, s. 117 – 192; ; В., Липинський, *Україна на переломі, 1657–1659. Записки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті*, вид. 2, Відень 1920; S. Płochij, *Міędzy Rusią a Sarmacją „uniarodowienie” Kozaczyzny ukraińskiej w XVII-XVIII w.*, [w:] *Міędzy sobą, szkice historyczne polsko-ukraińskie*, pod red. T. Chynczewskiej-Hennel, N. Jakowenko, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2000, s. 161 – 164; Т., Яковлева, *Гетьманщина у другій половині 50-х років XVII століття. Причини і початок Руїни*, Київ 1998, s. 305 – 320; *Гадяцька унія 1658 року*, ред. П. Сохань, В. Брехуненко та ін., Київ 2008.

biskupom prawosławnym gwarantowano miejsca w senacie Rzeczypospolitej. Nastąpiło także zrównanie w prawach państwowych wyznawców prawosławia z rzymskimi katolikami.

Mimo, iż unia hadziacka będąca niewątpliwie dziełem wielkiego rozumu politycznego z winy obu układających się stron pozostała w istocie martwą literą, to jednak jej postanowienia staną się fundamentem późniejszych prób wypracowania nowego porozumienia między Rzeczypospolitą a Kozaczyzną.

Ukazanie stosunku Rzeczypospolitej wobec idei reanimacji Hadziacza w określonym w tytule przedziale chronologicznym jest głównym celem niniejszego artykułu.

Wydarzenia jesieni 1659 r. na Ukrainie przybrały niekorzystny obrót dla strony polskiej. Zrzeczenie się buławy przez Iwana Wyhowskiego, przekazanie jej Jurijowi Chmielnickiemu, a przede wszystkim odnowienie przez tego ostatniego ugody perejasławskiej zadało ostateczny cios ugodzie hadziackiej.

Stało się jasne, iż w tej sytuacji konflikt między Rzeczypospolitą a Moskwą był tylko kwestią czasu.

Już w listopadzie rozpoczęła się ofensywa armii moskiewskiej pod wodzą Iwana Chowańskiego na Litwie, w wyniku której zostały zdobyte Grodno i Brześć Litewski. Na Ukrainę ruszyła druga armia moskiewska pod wodzą Wasyla Szeremietiewa².

Zaangażowany w wojnę ze Szwecją dwór królewski nie mogąc zdobyć się na wszczęcie zdecydowanych działań militarnych na froncie moskiewskim, podjął próbę przeciągnięcia na swoją stronę Kozaczyznę drogą układów.

Na Ukrainę został wysłany kasztelan wołyński Stanisław Kazimierz Bieniewski. Pomimo usilnych starań nie udało mu się jednak doprowadzić do rozerwania związku Kozaków z carem³. Jak zauważył Piotr Kroll:

² Zob. L. Kubala., *Wojny duńskie i pokój oliwski 1657 – 1660*, Lwów 1922, s. 355 – 413.

³ Szerzej na temat misji kasztelana wołyńskiego, ibidem, s. 382 – 385; P. Kroll, *Od ugody hadziackiej...*, s. 347 – 352.

„Kozaczyzna balansująca między tymi dwoma krajami, próbując zachować swą samodzielność, musiała dotrzymać postanowień perejasławskich, gdyż Rzeczypospolita, nie będąc w stanie obronić się sama, nie mogła pomóc Kozakom”⁴.

Dopiero zakończenie konfliktu ze Szwecją umożliwiło Rzeczypospolitej skierowanie znaczących sił wojskowych na ukraiński teatr działań wojennych.

Kłęska Kozaków Chmielnickiego pod Słobodyszczami i porażka armii Szeremietiewa pod Cudnowem⁵ nie tylko zdecydowały o losach całej kampanii cudnowskiej, lecz przede wszystkim uświadomiły większości prawobrzeżnej starszyźnie kozackiej o konieczności podjęcia rokowań z Rzeczypospolitą⁶.

Na drugi dzień po zwycięstwie cudnowskim 15 października 1660 r. przybył do obozu polskiego pułkownik czechryński Piotr Doroszenko z pismem od J. Chmielnickiego, w którym hetman kozacki wyrażał gotowość do natychmiastowych rozmów w sprawie zawarcia pokoju obiecując przy tym powrót pod protekcję Rzeczypospolitej⁷. Doroszenko ponad to oświadczył, że Kozacy nie są nieprzyjaciółmi Polaków zaś głównym celem ich przybycia pod Słobodyszczę była chęć odciążenia Ciecziury od związku z Moskwą⁸.

Po wyrażeniu przez hetmanów koronnych zgody na podjęcie pertraktacji pokojowych jeszcze w tym samym dniu do obozu pod Cudnowem przybyło poselstwo kozackie. W jego skład oprócz Piotra Doroszenki wchodził m.in.: Michał

⁴ P. Kroll, op. cit., s. 352.

⁵ Zob. R. Romański, *Cudnow 1660*, Warszawa 1996.

⁶ *Історія українського козацтва. Нариси у двох томах*, т. 1, ред. кол. В. Смолій, та ін., Київ 2006, с. 259.

⁷ *Wojna polsko – moskiewska pod Cudnowem odprawiona za panowania króla Jana Kazimierza pod wodzą Stanisława Potockiego, wojewody krakowskiego i Jerzego Lubomirskiego, marszałka koronnego w roku pańskim 1660*, tł. i oprac. A. Hniłko, Warszawa 1922, s. 91.

⁸ L. Kubala, *Wojny duńskie...*, s. 398.

Chanenko, Ostafi Hohol, Hrehory Leśnicki, Jwan Krawczenko i Herasim Kapłoński⁹. Ze strony Rzeczypospolitej do udziału w rokowaniach wyznaczono: wojewodę braclawskiego Michała Czartoryskiego, kasztelana halickiego Aleksandra Cetnera, chorążego koronnego Jana Sobieskiego, stolnika sandomierskiego Jana Szumowskiego i chorążego lwowskiego Andrzeja Sokolnickiego¹⁰.

Przyjazną atmosferę rozmów zapowiadały wypowiedziane przez komisarzy Rzeczypospolitej zapewnienia, że:

„nie ma mowy o narzucaniu im[Kozakom – M.D.] czegokolwiek, co mogłoby wydawać się im uciążliwym; pozostaną przy dawnych swobodach i przywilejach, które starem prawem były przez królów i Rzeczypospolitą nadawane wojskom zaporoskim”¹¹.

Sytuacja zmieniła się diametralnie, gdy przedstawiciele kozaccy dowiedzieli się o zamiarze ograniczenia ugody hadziackiej. Jak czytamy w relacji o „Wojnie polsko – moskiewskiej”, Zaporozcy: [...] ostro nastawali aby i ona także w całości i w każdym szczególe pozostała nie naruszona, ponieważ była zatwierdzona przysięgą króla i Rzeczypospolitej”¹².

Wobec impasu w negocjacjach spowodowanym niechęcią obu stron do kompromisowego rozwiązania powstałego konfliktu hetmani koronni zdecydowali o zwołaniu narady z udziałem wszystkich obecnych senatorów, urzędników i przedstawicieli wyższego dowództwa.

Warto w tym miejscu zauważyć, że wśród zebranych ujawniły się te same dwie koncepcje rozwiązania problemu kozackiego, które dzieliły szlachtę Rzeczypospolitej od kilku dziesiątków lat.

⁹ *Wojna polsko – moskiewska ...*, s. 92; P. Kroll, *Od ugody hadziackiej...*, s. 384.

¹⁰ *Wojna polsko – moskiewska ...*, s. 93.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, s. 94.

Jedna z nich reprezentowana przez większość obecnych na naradzie wyrażała się w dążeniu do ujarznienia Kozaczyzny siłą i postrzeganiu jej walki o samodzielność w kategoriach zwykłego buntu poddanych w myśl i w duchu konstytucji z 1638 r. uznającej Kozaków „za w chłopy obrócone pospólstwo”¹³.

Tę część szlachty oburzało powoływanie się Kozaków na jakieś prawa zwłaszcza po przegranej przez nich wojnie:

„Przeto nie na pobłażaniu – jak mówiono- będącem u tego narodu w pogardzie, ale na krwi i zniszczeniu buntowników należałoby budować trwałą pokój. Jest bowiem dosyć sił i na Szeremeta i na Chmielnickiego, czego świeżym dowodem były walki z obydwoima”¹⁴.

Zdecydowana mniejszość skłaniała się w kierunku polityki porozumienia, szukania nowych rozwiązań prawnych umożliwiających pogodzenie poczucia odrębności społeczności kozackiej z państwowością Rzeczypospolitej. Zwolennikami tego rozwiązania byli obaj hetmani koronni : Stanisław Potocki oraz Jerzy Lubomirski, którzy:

„nie okazali im pychy ani srogości pomimo pomyślnych skutków zwycięstw, jak gdyby ludziom bliskim a w przyszłości towarzyszom broni, zrodzonym w granicach tego samego królestwa i wspólnym obrońcom tej samej ojczyzny”¹⁵.

Wskazywali, że zjednanie Kozaków wzmocni Rzeczypospolitą w wojnie z Moskwą, a także umożliwi przetrzymanie wyczerpanych wojsk koronnych na Ukrainie co znacznie poprawi ich sprawność i gotowość bojową¹⁶.

Argumentacja hetmanów zwyciężyła, ale w kwestii zatwierdzenia w całości ugody hadziackiej podjęto decyzję sprzeczną z oczekiwaniami delegatów kozackich tłumacząc im, że:

¹³ Volumina Legum, t. 3, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1859, s. 440.

¹⁴ *Wojna polsko – moskiewska ...*, s. 94.

¹⁵ *Ibidem*, s. 93.

¹⁶ P. Kroll, *Od ugody hadziackiej...*, s. 385.

„inny był stan rzeczy i sił ich, kiedy ów pokój zawierano, a inny jest teraz, to bowiem, co im wtedy Rzeczpospolita przyznała, było skutkiem złamania przez nich posłuszeństwa i świętego pokoju, a z krzywdą Rzeczypospolitej, zaś co miecz rozstrzygnął, to warunkach pokojowych nie łagodniej¹⁷.

Ostatecznie obie strony zgodziły się na podpisanie układu, który zakładał przywrócenie ugody hadziackiej z wyjątkiem tych jej punktów, które dotyczyły powstania na ziemiach ukraińskich Księstwa Ruskiego. Sprawę te pozostawiono do decyzji króla:

„Commissią Hadziacką tak jako się w sobie zawiera Ichmość PP Hetmani przysięgą swoją potwierdzić mają. Te zaś punkta które do Xsięstwa Ruskiego wniej należą, że się i Wolnością Wojska Zaporowskiego mniej potrzebne znajdują i pokoju wiecznego stałości którego sobie zobopólnie od Pana Boga szczerze życzeni mniej służące są, poprzysięga w zajemnie Jego Mść Pan Hetman Zaporowski z Wojskiem że przez Pułkowników swoich do Jego Kr. Mści odeszli, i one łaskawej Ojcowskiej ręce podda¹⁸.

Z innych postanowień ugody warte odnotowania są punkty mówiące o porzuceniu przez wojsko zaporoskie protekcji cara i podjęciu przez nie natychmiastowych działań mających na celu odebranie fortec znajdujących się w rękach moskiewskich oraz pozostawieniu przy hetmanach koronnych jednego – dwóch pułków kozackich mających wspierać armię Rzeczypospolitej pod Cudnowem¹⁹.

¹⁷ *Wojna polsko – moskiewska ...*, s. 95.

¹⁸ J. Kaczmarczyk, „Działo się w obozie pod Cudnowem dnia 17 Octobra Anno 1660”, [w:] *Z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej. Księga Pamiątkowa ofiarowana prof. dr hab. Władysławowi A. Serczykowi w 60 rocznicę Jego urodzin*, red. E. Urwanowicz, A. Mironowicz i H. Parafianowicz, Białystok 1995, s. 222.

¹⁹ *Ojczyście spominki w pismach do dziejów dawnej Polski, Diariusze, Relacje, Pamiątniki służyc mogące do objaśnienia dziejów krajowych, tudzież*

Zwołany do Warszawy na dzień 2 maja 1661 r. sejm, którego zdominowała walka o naprawę państwa miał rozpatrzyć także problem Ukrainy²⁰. Podstawowym jego zadaniem w tej kwestii miała być oficjalna ratyfikacja ugody cudnowskiej i ostateczne rozstrzygnięcie sprawy Księstwa Ruskiego.

Uregulowanie stosunków z Kozaczyzną szczególnie dla dworu było zagadnieniem bardzo istotnym. Decydował o tym coraz bardziej niekorzystny dla interesów państwa rozwój sytuacji wśród wojska, na które zupełnie już nie można było liczyć. W tej sytuacji jedyną operatywną siłą w wojnie z Moskwą mogły być tylko pułki kozackie²¹. Nie bez znaczenia była również chęć pozyskania Kozaków dla projektowanej elekcji *vivente rege*.²² Wskazuje na to chociażby list ówczesnego referendarza koronnego Andrzeja Morstina, pisany w marcu 1661 r. do marszałka Lubomirskiego²³. Podkreśla w nim wprawdzie Morstin, że nieprawdą jest, jakoby królowa traktowała z Kozakami w sprawie reformy elekcji i namawiała ich do popierania zamysłów królewskich jednakże zaznacza w dalszym ciągu listu, że Kozacy poprą pomysły królewskie jeżeli uzyskają w przyszłym sejmie potwierdzenie punktów *hadziackich*²⁴.

listy historyczne do panowania królów Jana Kazimierza i Michała Korybuta oraz listy Jana Sobieskiego marszałka i hetmana wielkiego koronnego z rękopisów zebrane przez Ambrożego Grabowskiego, t. 1, Kraków 1845, s. 166.

²⁰ Całokształt kwestii związanych z sejmem omawia S. Ochman, *Sejmy lat 1661-1662. Przegrana batalia o reformę ustroju Rzeczypospolitej*, Wrocław 1977.

²¹ Z. Wójcik, *Traktat Andruszowski 1667 roku i jego geneza*, Warszawa 1959, s. 70.

²² *Ibidem*, s. 34; Z. Wójcik, *Rywalizacja polsko-tatarska o Ukrainę na przełomie lat 1660-1661*, „Przegląd Historyczny”, t. 45, 1954, s. 626.

²³ *Morstin do Lubomirskiego, Śmiechowice 23 marca 1661*, Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (dalej: BPAN Kr.), rkp. 1065, s. 229-232.

²⁴ *Ibidem*, s. 231.

Batalia o zatwierdzenie ugody z 17 października rozpoczęła się już na sejmikach przedsejmowych, które odbywały się w marcu. Pogłębiona analiza instrukcji, jakie otrzymywali deputowani szlacheccy dowodzi, że większość sejmików wyrażała zgodę na jej ratyfikację z pewnymi jednak zastrzeżeniami. Zalecały one na ogół posłom zwrócić szczególną uwagę na jej postanowienia i zadbanie o to, by w żaden sposób nie naruszały one swobód i przywilejów szlacheckich.

Instrukcja sejmiku średzkiego z 28 marca 1661 r. zawiera ten charakterystyczny ustęp:

„Circa approbationem Pactorum z Kozakami pilno Ichmość Panowie Posłowie attendant, aby tam co szkodliwego prawom i swobodom niestanyło naszym”²⁵.

Oprócz tego posłowie mieli domagać się wstrzymania rozdawania Kozakom dóbr królewskich i szlacheckich oraz przywrócenia dawnym posiadaczom starostw i innych dóbr zagarniętych przez Zaporozców²⁶.

Podobne żądania znalazły się także w instrukcji sejmiku łęczyckiego²⁷, lubelskiego²⁸, łuckiego²⁹ i halickiego³⁰

²⁵ *Instrukcja sejmiku średzkiego z 28 marca 1661r.*, Biblioteka im. Raczyńskich w Poznaniu(dalej: BRacz.), rkp. 231 t. II, s. 15.

²⁶ Ibidem.

²⁷ *Instrukcja województwa łęczyckiego z 28 marca 1661 r.*, BPAN Kr., rkp. 8327, Teki Pawińskiego(dalej: TP), nr 10, s. 866.

²⁸ *Instrukcja województwa lubelskiego z 28 marca 1661 r.*, ibidem, rkp. 8323, TP nr 6, s. 218 i n.

²⁹ *Instrukcja województwa wołyńskiego z 28 marca 1661 r.*, *Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденную при Киевском Военном, Подольском и Волинском генерал-губернаторе* (dalej: АЮЗР), ч. 2, т. II, Киевъ 1888,s. 86 – 105.

³⁰ *Instrukcja sejmiku halickiego z 21 maja 1661 r.*, *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tzw. bernardyńskiego we Lwowie* (dalej: AGZ), t. 24: *Lauda sejmikowe halickie 1575 – 1695*, wyd. A. Prochaska, Lwów 1931, nr 110, s. 176.

W odmienny sposób do problemu Ukrainy podeszła szlachta mazowiecka. Widząc w ukróceniu ucisku i wyzysku tamtejszej ludności najskuteczniejszy środek powstrzymywania nowych buntów domagała się:

„aby w całej Ukrainie administracya od całej Rzeczcey do kilku lat objęła była i prowenty z tamtąd wszystkie in genere ad publicos a non privatos usus obracały się”³¹.

Niektóre sejmiki ustosunkowały się także do kwestii zmiany punktów z Kozakami.

Szlachta lubelska opowiadała się za: „moderatją albo melioratją”, ugody pod warunkiem, że sejm uzna to za konieczne³². Sejmik halicki uzasadniał konieczność jej rewizji złamaniem przez Kozaków postanowień hadziackich, którzy wystąpili zbrojnie przeciwko Rzeczypospolitej³³.

Sprawa Księstwa Ruskiego została poruszona w instrukcji sejmiku łuckiego³⁴ i żytomierskiego³⁵.

Szlachta wołyńska wskazywała, iż sporny problem Księstwa Ruskiego może być przykryty milczeniem, jeśliby to nie groziło zerwaniu ugody z Kozaczyzną:

„Także artykuł o Xięstwo Ruskie[...]aby był cale silentio involutus, jeśli by to samo pakt rozrywać by nie miało, Jch m. pp. procurare maią”³⁶.

³¹ *Instrukcja sejmiku generalnego ziemi ks. Mazowieckiego z 28 kwietnia 1661 r.*, BPAN Kr., rkp. 8334, TP nr 17, s. 154.

³² *Instrukcja województwa lubelskiego...*, s. 218.

³³ „Lubo Rzpta rozlania krwi dalszemu w Ukrainie zabiegając paktami hadziackimi pokój zawarła była, iż jednak maior stąd crescit belli molles a chciwa do buntów rebellizantów porywczosć wzgardziwszy Reipublice beneficio sumpsit arma przeciwko panu i ojczyźnie[...]”, *Instrukcja sejmiku halickiego...*, s. 176.

³⁴ *Instrukcja województwa wołyńskiego...*, s. 90.

³⁵ *Instrukcja województwa kijowskiego z 28 marca 1661 r.*, : AIO3P, ч. 2, т. II, s. 110.

³⁶ *Instrukcja województwa wołyńskiego...*, s. 90.

Natomiast szlachta kijowska podkreślając, iż: „jego kr. mosc pan nasz miłościwy y większa część Rzeczypospolitej, [...] z niesmakiem przymuią constitutią o Xięztwie Ruskim na przeszłym sejmie uczynioną” – zgadza się na czele z Janem Wyhowskim: „na casatią i annihilatią tego Xięztwa oddać wszystkie przywileje do rąk jego kr. mosci y one powrócić”³⁷, w nadziei, że Rzeczypospolita obmyśli dla zrzekających się stosowną rekompensatę.

W świetle zachowanych opisów wotów senatorskich na sejmie 1661 r. głos w sprawie Kozaków zajął tylko Hieronim Wierzbowski wojewoda brzesko – kujawski. Przypominając o zerwaniu przez nich postanowień ostatniego sejmku stwierdził, że: „jeśli teraz będą potrzebować approbationem pactorum, to illis absctiatur”³⁸.

O niezbyt przychylnym nastawieniu posłów do kwestii kozackiej świadczy ich reakcja na przedstawioną w dniu 24 czerwca przez posłów kozackich instrukcję³⁹, która według relacji naocznego świadka: „była dość ostra tak, że na nią zgrzytano zębami”⁴⁰.

Ostatecznie sejm uchwalił *Deklaracje łaski urodzonemu hetmanowi i wojsku naszemu zaporoskiemu*, na mocy której została zatwierdzona ugoda cudnowska wraz z postanowieniami unii hadziackiej z tą jednak niezmiernie ważną modyfikacją, że przekreślano raz na zawsze kwestię Księstwa Ruskiego, które odtąd miało już nigdy nie istnieć: „ponieważ

³⁷ *Instrukcja województwa kijowskiego...*, s. 110.

³⁸ Cyt. za S. Ochman, *Sejmy lat 1661...*, s. 72.

³⁹ Kozacy domagali się m.in. zatwierdzenia paktów hadziackich, zagwarantowania swobody wyznania prawosławnego i zniesienia unii, zapewnienia wolności i praw „narodowi ruskiemu”, amnestii dla żołnierzy i wszystkich znajdujących się przy wojsku kozackim oraz podniesienia rejestru do 70 000, Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Branickich z Suchej, nr 124/147, s. 114-116; S. Ochman, op. cit., s. 56 i n; *Історія українського козацтва...*, c. 261.

⁴⁰ Cyt. za S. Ochman, op. cit., s. 103.

samo wojsko Zaporowskie, za niepotrzebne toż Xięstwa bydź rozumie approbari permittimus⁷⁴¹.

Wykreślenie z unii hadziackiej tego, co było w niej najważniejsze oddalało możliwość pozytywnego rozwiązania kwestii Ukrainy. Ugoda cudnowska pozostała martwą literą, ponieważ dla większości przedstawicieli stanu szlacheckiego troska o zachowanie własnej pozycji i przywilejów była ważniejsza od realnej szansy unormowania sytuacji na Ukrainie i odzyskania Zadnieprza.

Modyfikacja unii hadziackiej dokonana na sejmie 1661 r. wbrew opinii Janusza Kaczmarczyka, który stwierdził, że ustawa ratyfikująca ugodę cudnowską zadała ostateczny cios Rzeczypospolitej Trojga Narodów⁴² nie oznaczała zniknięcia hadziackiej idei utworzenia trialistycznej polsko–litewsko–ruskiej federacji. Albowiem jak słusznie zauważył Taras Czuhlib, większość starszyny kozackiej domagała się przecież, aby trzecim członem Rzeczypospolitej obok Wielkiego Księstwa Litewskiego było Wojsko Zaporoskie, zaś pełnoprawnymi przywilejami wielkiego kniazia ruskiego władał przywódca kozackiej Ukrainy – hetman⁴³.

O słuszności powyższej tezy świadczą podejmowane przez hetmanów kozackich liczne próby powrotu do postanowień unii hadziackiej.

Z jesieni 1664 r. pochodzi instrukcja dana posłom kozackim na warszawski sejm zwyczajny, będąca kolejną propozycją ułożenia politycznych stosunków między Czehryniem a Warszawą⁴⁴. Wiele jej punktów szczególnie dotyczących

⁴¹ Volumina Legum, t. 3, s. 357.

⁴² J. Kaczmarczyk, *Rzeczpospolita Trojga Narodów...*, s. 138.

⁴³ Т. Чухліб, *Гадяч 1658 року та ідея його відновлення в українсько-польських стосунках (1660-ті – початок 1680-х рр.)*, Київ 2008, с. 24.

⁴⁴ *Instructia na seym walny Warszawski, w roku 1664 dana ode mnie, Hetmana, y wszytkiego Woyska JE°Kr. Mci Zaporoskiego posłom naszym p.p. Michajłowi Radkiewiczowi, obożnemu generalnemu, Samuelowi Frydrychowiczowi, pułkownikowi Białocerkiewskiemu, Swientosławowi Krzywiczowi*

„Wolności Wojska” było bardzo zbliżonych do ustaleń hadziackich.

Zaporozcy domagali się m.in. przywrócenia Cerkwi prawosławnej wszystkich świątyń i fundacji na terenie Korony jak i Wielkiego Księstwa Litewskiego (punkt 3), obioru metropolity kijowskiego przez wyznawców prawosławia (punkt 6), uprzywilejowania „akademii i szkół kijowskich” (punkt 8), ponad to w punkcie 10 posłowie prosili o możliwość założenia akademii w Mohylewie, żądali również aby: „domy, futory nasze z szlacheckimi w Koronie y w WXL in securitate porównane byli” oraz żeby żołnierz, który ważył się wejść na teren majątku kozackiego był sądzony jako napastnik (punkt 16), postulowali także aby sądy kozackie były niezależne oraz by „libera electio” hetmana była opisana prawem pospolitym. Nowo wybrany hetman miał być zatwierdzony przez króla, któremu miało przysługiwać również prawo wskazania własnego kandydata ale wywodzącego się z Wojska Zaporoskiego. (punkt 23).

Sejm 1664/65 r. pochłonięty konfliktem z Jerzym Lubomirskim⁴⁵, nie zdążył zająć się problemem kozackim. Dopiero po jego zerwaniu przez Piotra Telefusa posłowie kozaccy na oficjalnej audyencji przedstawili swoje postulaty, które nie u wszystkich posłów znalazły zrozumienie. Wskazuje na to

*kiemu, pisarzowi Wojska JE°Kr. Mci Zaporoskiego, w obozie pod Lisianką, mca nouembra dnia trzydziestego, Biblioteka Muzeum Narodowego im. Czartoryskich w Krakowie (dalej: BCz), rkp. 402, s. 545 – 586; zob. też V. Горобець, *Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Московією та Варшавою, 1654–1665*, Київ 2001, s. 422 – 443; T. Чухліб, op. cit., s. 25 i n; J. Drozd, *Stosunek polskich elit do „propolskiej” orientacji w łonie Kozaczyzny za czasów hetmaństwa Pawła Tetery*”, [w:] *Od Zborowa do NATO (1649 -2009). Studia z dziejów stosunków polsko – ukraińskich od XVII do XXI wieku. Monografia naukowa – Historia*, red. M. Franz, K. Pietkiewicz, Toruń 2009, s. 221 -223.*

⁴⁵ Zob. W. Kłaczewski, *W przededniu wojny domowej w Polsce. Walka sejmowa lat 1664 -1665*, Lublin 1984.

notatka jednego z jej uczestników, w której czytamy, że Kozacy upominali się: „cerkwi, Akademii i inszych wiele materii od siebie dalekich”⁴⁶.

O żywotności idei Hadziacza w świadomości starszyny kozackiej świadczy instrukcja z marca 1666 r., z którą przedstawiciele wojska zaporoskiego przybyli do Warszawy na pierwszy tego roku sejm zwyczajny.

Trudno nie dostrzec w niej związku z ugodą z 1658 r, na który wskazuje nie tylko jej struktura, lecz także kolejność zawartych w niej postulatów⁴⁷.

I tak sześć pierwszych punktów dotyczyło zabezpieczenia należnych praw Cerkwi prawosławnej(Kozacy żądali, zniesienia postanowień unii brzeskiej, przywrócenia prawosławnym cerkwi w Lublinie, zagwarantowania metropolicie kijowskiemu i biskupom miejsca w senacie), punkty 7-8 – określały status „szkół kijowskich”, kolejne punkty 9-10,12 – postulowały odnowienie przywilejów i wolności Wojska Zaporoskiego, punkt 11- odnosił się do rejestru kozackiego, w punkcie 12 – żądano, aby kozacy znajdujący się w dobrach JKM, szlacheckich i duchownych „nulla praeiudicia oppressionem et calamitates” nie ponosili, tak w wolnościach jak i w mieniu od dziedziców, starostów i dzierżawców, punkt 14 – wyznaczał status hetmana kozackiego wreszcie punkt 18 – postulował, aby starostwo czehryńskie w dawnej wielkości

⁴⁶ Cyt. za J. S. Dąbrowski, *Polskie elity wobec Kozaczyzny oraz Moskwy w latach 1661 -1668*, „Studia Historyczne”, R. 44, 2001, s. 580.

⁴⁷ *Instrukcja wyraźna od nas wszystkim starszyny, oboźnego, sędziów generalnych, pisarza i asawulów, pułkowników, atamanii, towarzystwa i czerni wojska JKM wiernie przychylnego zapor. teraz z jednostajnej rady naszej Łysiańskiej, zwołana na 22 II 1666 r. na sejm niniejszy do Naj. JKMPNM i wszystkim Rzpłtej posłom naszym powierzona*, BCz, rkp. 402, s. 615-634; М. Крикун, *Інструкція послам Війська Запорізького на варшавській сеймі 1666 р. і відповідь короля Яна Казимира на неї*, „Україна модерна”, № 2-3, Львів 1999, с. 311- 349.

i z dawnymi przynależnościami było konferowane na buławę nowym przywilejem i zatwierdzone przez konstytucję⁴⁸.

Na sejmie zwołanym na wiosnę 1666 r. nie poświęcono należytej uwagi kwestii kozackiej. Jedynie kasztelan sandomierski Stanisław Witowski namawiając do zaprzestania walki wewnętrznej stwierdził, iż król mógłby wtedy wszystkie siły skierować przeciw zbuntowanym Kozakom, a zmusiwszy ich do posłuszeństwa wyprawić się na Moskwę⁴⁹. 18 kwietnia w senacie wysłannicy kozaccy odczytali swą instrukcję. Oprócz zawartych w niej dezyderatów domagali się dodatkowo m.in. usunięcia z polskich załóg z miast ukraińskich i szlachty z jej dóbr. W odpowiedzi udzielonej Kozakom zapewniono ich o przestrzeganiu należnych im praw i wysłaniu komisji dla rozpatrzenia postulatów⁵⁰. Równie ogólnikowo wypowiedział się na temat zawartych w instrukcji próśb kozackich Jan Kazimierz. Zasłaniając się brakiem odpowiednich uprawnień do ich spełnienia obiecał odesłać je na przyszły sejm⁵¹.

Dopiero klęska Tatarów i sprzymierzonych z nimi Kozaków pod Podhajcami w 1667 r.⁵² doprowadziła do podpisania tymczasowego traktatu, który normował ówczesne stosunki między Rzeczypospolitą a Kozaczyzną.

Analiza treści ugody podhajeckiej zawartej 19 X między hetmanem Doroszenką a marszałkiem wielkim i hetmanem polnym koronnym Janem Sobieskim pozwala odnaleźć w niej odniesienia do ustaleń hadziackich.

⁴⁸ J. Perdenia, *Hetman Piotr Doroszenko a Polska*, Kraków 2000, s. 87-93; Т. Чухліб, *Гадяч 1658 року ...*, с. 28- 29..

⁴⁹ J. S. Dąbrowski, *Polskie elity wobec...*, s. 82.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ М. Крикун, *Інструкція послам...*, с. 320 -349.

⁵² Szerzej na temat kampanii podhajeckiej zob. W. Majewski, *Podhajce – letnia i jesienna kampania 1667 r.*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. IV, cz. 1, 1960, s. 47 – 93; Z. Wójcik, *Jan Sobieski 1629 – 1696*, Warszawa 1983, s. 130 – 150;

Sobieski zgodził się bowiem by: „Kozacy i ich futory wolne były” jak również zobowiązał się nie wprowadzać wojsk koronnych do miast i wsi „gdziekolwiek Kozacy należący do Woyska Zaporowskiego mieszkają”⁵³.

Warto w tym miejscu zauważyć, że Rzeczpospolita uznawała prawo Kozaków do władzy nad terytorium, które faktycznie pozostawało pod zwierzchnictwem Piotra Doroszenki.

Ponieważ Sobieski nie miał pełnomocnictw do zaspokojenia żądań kozackich, wszelkie ich sprawy i postulaty odroczone do najbliższego sejm.

Oceniając znaczenie paktu z Kozakami należy przywołać słowa Zbigniewa Wójcika, który stwierdził, iż był to: „jeszcze jeden bezwartościowy na dalszą metę dokument, jeszcze raz puste słowa, których nie zamierzano dotrzymać”⁵⁴.

Zwycięstwo odniesione przez hetmana Sobieskiego nad Tatarami i Kozakami pod Podhajcami oraz zawarte tam traktaty szlachta przyjęła z zadowoleniem.

Wskazuje na to zgoda na ich akceptację wyrażona przez sejmiki: średzki, proszowicki, lubelski, warszawski i łomżyński. Jedynie sejmik szadkowski zabronił swoim przedstawicielom ich aprobacji w wypadku, gdyby w nich: „co nocivum Reipublicae było”⁵⁵.

Sejm zwyczajny zebrał się w Warszawie we wtorek 24 stycznia 1668 r. Mimo, iż w ogłoszonej przez podkanclerzego Andrzeja Olszowskiego w dniu 27 stycznia propozycji sejmowej zalecano uspokojenie Kozaków i przeciągnięcie ich na służbę Rzeczypospolitej przez nadanie Doroszeńce buławy i starostwa czechryńskiego, sejm ten nie zajął się problemem kozackim⁵⁶.

⁵³ *Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, t. I, cz. 1, *Acta Historica res gestas Poloniae illustrantia ab anno 1507 usque ad annum 1795*, t. 2, wyd. F. Kulczycki, Kraków 1880, s. 291.

⁵⁴ Z. Wójcik, *Jan Sobieski...*, s. 144.

⁵⁵ M. Matwijów, *Ostatnie sejmy przed abdykacją Jana Kazimierza 1667 i 1668*, Wrocław 1992, s. 116.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 125.

Na nic zdały się ostrzeżenia podkanclerzego Olszowskiego, że należy zatwierdzić układ z Kozaczyzną, gdy z „Tatarami suspecta fides”. Dopiero na posiedzeniu posejmowej rady stanu podjęto dyskusję nad sposobem zatrzymania Kozaków w posłuszeństwie. Ostatecznie Sobiekiemu udało się uzyskać zgodę na komisję, w której miał wziąć udział Stanisław Kazimierz Bieniewski⁵⁷.

Tymczasem Doroszenko umocniwszy swe panowanie na prawobrzeżnej Ukrainie wysłał posłów na sejm koronacyjny 1669 r, którzy mieli domagać się uregulowania postulatów przesłanych jeszcze na sejm elekcyjny. Ich treść wskazuje, że zamiarem Kozaków było wskrzeszenie umowy hadziackiej⁵⁸.

Wobec faktu przybycia poselstwa Doroszenki już po zerwaniu sejmicy petycje kozackie rozpatrywała rada senatu. Postanowiła ona wyznaczyć komisję dla zaspokojenia ich żądań⁵⁹.

Jej skład ustalono dopiero po sejmie wiosennym 1670 r. Wśród komisarzy znaleźli się m. in. wojewoda i generał czernichowski Stanisław Kazimierz Bieniewski, kasztelan wołyński, puński, lipnicki starosta Jan Franciszek Lubowiecki, stolnik kijowski Jerzy Maniecki, podsędek kijowski Jan Olizar, marszałek upicki Krzysztof Białozor i starosta braclawski i sinicki Stefan Piaseczyński. Zaopatrzone ich w instrukcję, której treść mimo odwołań do postanowień paktów hadziackich nie dawała zbyt dużych szans na pozytywne rozpatrzenie najważniejszych próśb kozackich⁶⁰.

3 maja w Ostrogu podjęli oni rozmowy z przedstawicielami Kozaków w osobach: sędziego wojkowego Hermana Hapanowicza i generalnego pisarza Michała Woźewicza.

⁵⁷ J. S. Dąbrowski, *Polskie elity wobec...*, s. 89 i n.

⁵⁸ *Instrukcja od Doroszenki i wojska zaporoskiego dana na sejm koronacyjny do króla i stanów posłom Iwanu Demidenku byłemu oboźnemu wojskowemu i Sawie Kowielskiemu pisarzowi czerkaskiemu r. 1669 oktobra 3 dnia do Warszawy wyprawionym dano*, BCz, rkp. 402, s. 677-684.

⁵⁹ J. Perdenia, *Hetman Piotr Doroszenko...*, s. 192.

⁶⁰ Szczegółowej analizy instrukcji dokonał J. Perdenia, *ibidem*, s. 218-222.

Doroszenko przygotowując się do komisji Ostrogskiej opracował specjalną instrukcję składającą się z 24 punktów⁶¹. Jej treść stanowi rozszerzenie dwóch poprzednich, z położeniem większego nacisku na zrealizowanie warunków ugody hadziackiej.

Podobnie jak dwanaście lat temu Kozacy domagali się od Rzeczypospolitej zabezpieczenia ich praw co do swobodnego wyznawania prawosławia na ziemiach dokąd sięga język ruski, państwowych urzędów, oświaty czy wyznaczenia terytorium dla wojska zaporoskiego w granicach trzech województw: kijowskiego, braclawskiego i czernihowskiego⁶².

Powyższe żądania nie dawały żadnych nadziei na pomyślny rezultat rokowań. Na nic zdały się próby nacisku na Doroszenkę przez zaatakowanie Białej Cerkwi ani rady hetmana Sobieskiego, który w instrukcji dla swego wysłannika do Olszowskiego pisał:

„Życzy tedy Je Mć Pan Marszałek włożyć to w Instructie na Seymiki, aby się tandem Rzpta resolvowała, jeżeli Ukrainy odstąpić, albo onę armis vindicare zechcą; do czego jeżeli przyjdzie, trzeba Je Mci Panu Marszałkowi obmyślić vires proportionatas, żeby niemi tamtę wojnę prosequi mógł, i insze potrzebne do tego requisita”⁶³.

Rzeczypospolita nie posłuchała jednak rad Sobieskiego. Ani nie zrezygnowała z Ukrainy, ani nie wystawiła odpowied-

⁶¹ Punkty przedstawione przez Doroszenkę na zjazd z polskimi komisarzami w Ostrogu. Rozkaz ode mnie hetmana i całego wojska do Michała Wujechowicza (Wożewicz) generalnego pisarza wojskowego, Hermana Hapranowicza byłego sędziego wojskowego i z nimi różnych ludzi pułkowych na komisję wyznaczoną w Ostrogu zgodnie z radą wojskową posłanym posłom i komisarzom naszym do rozmów z komisarzami polskimi od króla, *Rzptej i W. Ks. Lit. 10 V 1670 r.*, *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею*, т. 9, Санктпетербургъ 1861, s. 196 – 208.

⁶² Ibidem.

⁶³ *Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego...*, s. 526.

niej armii aby wziąć ją siłą. Wybrała trzecią możliwość – rozpoczęła rozmowy z hetmanem Michałem Chanenką⁶⁴.

2 września 1670 r. stanął z nim układ, który zapewniał powrót Kozaczyzny do ścisłej zależności od Rzeczypospolitej, zaniechania przez nią wszelkich protekcji obcych monarchów, wyprawiania poselstw bez zgody króla, wszelkich buntów i powrót szlachty i duchowieństwa do swoich dóbr na Ukrainie. W zamian za aprobatę powyższych warunków Kozacy uzyskali zapewnienie wolności wyznaniowej, zachowanie dawnych praw oraz wolny wybór hetmana⁶⁵.

Zatwierdzona przez jesienny sejm 1670 r. nowa umowa, która z punktu widzenia Kozaczyzny była wyraźną klęską w konsekwencji pogłębiła jej podział i spowodowała wzrost konfliktów na Ukrainie.

Idea ułożenia stosunków między Kozaczyzną a Rzeczypospolitą na postanowieniach unii hadziackiej odżyła wraz z wyborem na tron tej ostatniej Jana Sobieskiego.

Zajęcie przez wojska koronne na czele z nowo wybranym królem większość obszarów prawobrzeżnej Ukrainy pod koniec 1674 w istotny sposób wpłynęło na położenie Doroszenki. Realna groźba utraty buławy zmuszała go do podjęcia pojednawczych kroków wobec Sobieskiego.

W przesłanym do niego jeszcze w listopadzie 1674 r. liście hetman kozacki prosił aby: „od innych zdawna na Ukrainę biedną czuwając tych mścicielów wydarł i ochronił [...] jako byś jeszcze ukraińskich obywatelów znowu jako ojciec dziatki ożywił i uzdrowił”⁶⁶.

Oslabienie obozu polskiego na skutek dezercji hetmana wielkiego litewskiego Michała Kazimierza Pacy jak również przeciągające się rozmowy z Moskwą o „koniunkcję wojsk”

⁶⁴ Z. Wójcik, *Między traktatem andruszowskim a wojną turecką. Stosunki polsko – rosyjskie 1667 -1672*, Warszawa 1968, s. 250.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Cyt. za J. Perdenia, *Hetman Piotr Doroszenko...*, s. 410.

w Andruszowie sprawiły, że także Sobieski zdecydował się na rozpoczęcie pertraktacji z Kozakami.

Do Czehrynia zostali wysłani władcyka lwowski Józef Szumlański oraz podstoli chełmiński Stanisław Morsztyn.

Rozmowy w siedzibie kozackiej koncentrowały się głównie wokół kwestii podanych jako *Punkta główniejsze przez które wojsko zaporowskie, imieniem wszytkiego narodu ruskiego wolności dopraszając się, do powinnego Panu poddaństwa przystąpić chce*⁶⁷.

Opierając się na warunkach porozumień: zborowskich z 1649, hadziackich z 1658 r oraz cudnowskich z 1660 r. wytyczały one terytorialne i polityczne granice dla ziem ukraińskich, które miały zostać wyodrębnione z całości Rzeczypospolitej.

Oprócz spraw wyznaniowych z prośbą przejścia unitów na katolicyzm, najważniejszym punktem było żądanie odgraniczenia obszaru Ukrainy w ramach województw kijowskiego, braclawskiego i czernihowskiego⁶⁸. Fakt podległości ostatniego z nich ze znaczną częścią kijowskiego carowi czynił te żądania nierealnymi.

Doroszenko domagał się również amnestii, zniszczenia wszelkich uchwał i pism godzących w wolności narodu ruskiego, potwierdzenia przywilejów kozackich i cerkiewnych, usunięcia załogi Białej Cerkwi, osadzenia Kijowa kozacką załogą oraz zwrotu armat i aparatów liturgicznych metropolitarnych⁶⁹

Mimo, iż większość z prośb kozackich była nie do przyjęcia i została de facto odrzucona, Sobieski z uwagi na groźbę ponownego najazdu Moskwy na Ukrainę, nie zdecydował się na zerwanie układów.

⁶⁷ *Punkta główniejsze przez, które wojsko wszytkiego, imieniem wszytkiego narodu ruskiego wolności dopraszając się, do powinnego Panu poddaństwa przystąpić chce*, J. Woliński, *Jan III a sprawa Ukrainy 1674 – 1675*, odbitka ze „Spraw Narodowościowych”, R. VIII, nr 4, Warszawa 1934, s. 23–27.

⁶⁸ Ibidem, s. 25.

⁶⁹ Ibidem, s. 26 i n.

W przesłanym do Czehrynia responsie podkreślając swój przychylny stosunek do Kozaczyzny, przyrzekał dalsze poparcie jej żądań i zadeklarował odesłanie całości spraw na sejm koronacyjny⁷⁰.

Warto w tym miejscu dodać, iż od tej pory Jan III przestał łączyć z hetmanem Doroszenką jakiekolwiek nadzieje na rozwiązanie sprawy ukraińskiej zgodnie z interesami Rzeczypospolitej. Wkrótce nie zważając na to, że pozostawał on w dalszym ciągu panem Ukrainy prawobrzeżnej, uniwersałem z dnia 4 kwietnia 1675 r mianował nakaźnym hetmanem kozackim pułkownika Eustachego Hohola⁷¹.

W lutym 1676 uczestniczył on w uroczystościach koronacyjnych Sobieskiego, podczas których został ponownie nobilitowany wraz ze znaczną częścią kozackiej starszyny⁷².

Na wspomnianym sejmie koronacyjnym podjęto także dyskusję nad sposobami zatrzymania Kozaków na żoździe Rzeczypospolitej. Król przedstawiając plan obrony kraju przed Turkami, na tajnym posiedzeniu obu izb wystąpił z koncepcją, aby na utrzymanie sotni kozackich przeznaczyć pogłówne żydowskie, które dawniej szło na zakup kozuchów dla Tatarów⁷³. W celu silniejszego związania Kozaczyzny z Rzeczypospolitą, Sobieski w uniwersale skierowanym do Zaporozców obiecywał przestrzezać i potwierdzić dawne wolności kozackie⁷⁴.

⁷⁰ *Respons na punkta, pod imieniem wojska J.K.M. P.N.M. rycerskiego podane*, ibidem, s. 27 – 30.

⁷¹ Т. Чухліб, *Гетьмани і монархи: Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр.*, Київ – Нью-Йорк, 2003, с. 178.

⁷² Т. Чухліб, *Україна та Польща під час правління короля Яна III Собеського: пошуки втраченого миру*, „Український історичний журнал”, 2002, №1, с. 41.

⁷³ J. Perdenia, *Stanowisko Rzeczypospolitej szlacheckiej wobec spraw Ukrainy na przełomie XVII – XVIII w.*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1963, s. 15.

⁷⁴ J. Wojtasik, „*Wojsko JKMc i Rzplitej zaporoskie*” w *dobie króla Jana III Sobieskiego*, [w:] *Od Żółkiewskiego i Kosińskiego do Piłsudskiego*

Wydaje się, że owa szczodroblliwość wobec Kozaków wynikała nie tylko z potrzeby wzmocnienia wojsk polskich oddziałami kozackimi, lecz także z chęci zwiększenia wpływów Rzeczypospolitej na Zadnieprzu, co mogło przyczynić się do zdobycia utraconych chwilowo w 1667 r. zadnieprzańskich terenów”

„Kozaków zaporoskich zdało się także w służbie zatrzymać – głosiła uchwała senatu- nie tylko, że ich usus w obozach ale ut representem dominium Rzeczypospolitej w Ukrainie”⁷⁵.

Przeczuwając zbliżanie się nieuchronnego konfliktu z Imperium Osmańskim Sobieski aktywizował swoje działania na rzecz rozwiązania kwestii kozackiej.

W lipcu 1682 r. wysłał do Dymiru dworzanina Bazylego Iskrzyckiego. Miał on agitować Kozaków, którzy po śmierci Hohola w 1679 r. ponad trzy lata nie mieli hetmana, aby zwołali radę dla obmyślenia czy należy udzielić pomocy królowi Rzeczypospolitej w walce z Turkami. Iskrzycki powołując się na instrukcję królewską obiecał nie tylko przywrócenie wszystkich dawnych wolności i przywilejów lecz także równouprawnienie „religii greckiej”⁷⁶.

Rysujące się plany ułożenia stosunków między Rzeczypospolitą a Kozaczyzną w oparciu o umowy z 1658 czy 1660 r., miały jeden poważny mankament. Brak w nich miejsca dla autonomii Ukrainy definitywnie przekreślał możliwość powrotu do hadziackiej koncepcji Rzeczypospolitej Trojga Narodów⁷⁷.

Podsumowując powyższe rozważania należy stwierdzić, iż podejmowane od końca lat 60. XVII w. próby odnowienia unii hadziackiej w stosunkach między Rzeczypospolitą a Kozaczyzną zakończyły się fiaskiem.

i Petruły. Z dziejów stosunków polsko-ukraińskich od XVI do XX wieku, red. J. Wojtasik, Warszawa 2000, s. 70.

⁷⁵ Cyt. za J. Perdenia, op. cit., s.17.

⁷⁶ Т. Чухліб, *Гетьмани і монархи...*, c. 281.

⁷⁷ Z. Wójcik, *Jan Sobieski...*, s. 307.

Okazało się bowiem, iż większość szlachty nie była w stanie pozyskać nawet tej starszyny kozackiej, która skłaniała się bardziej ku współpracy z Rzeczypospolitą. Zaślepiąca swym egoizmem stanowym nie potrafiła uznać zdobytych przez Kozaków za sprawą paktów hadziackich wolności i praw, które czyniły ich partnerem i współgospodarzem Rzeczypospolitej.

Wyrażając zgodę na porozumienie z Kozaczyzną tylko w sytuacji zagrożenia i w jak najmniejszym zakresie, coraz silniej dążyła do ułożenia z nią relacji na zasadach sprzed 1648 r.